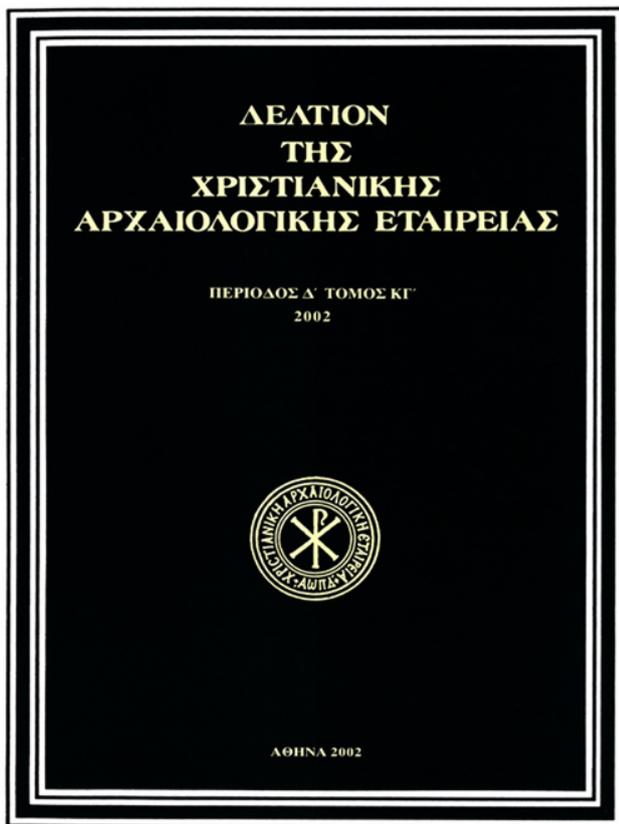

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 23 (2002)

Δελτίον ΧΑΕ 23 (2002), Περίοδος Δ'

Μολυβδόβουλλα με απεικόνιση σκηνής από το βίο του Αγίου Δημητρίου

Ιωάννα ΚΟΛΤΣΙΔΑ-ΜΑΚΡΗ

doi: [10.12681/dchae.349](https://doi.org/10.12681/dchae.349)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΛΤΣΙΔΑ-ΜΑΚΡΗ Ι. (2011). Μολυβδόβουλλα με απεικόνιση σκηνής από το βίο του Αγίου Δημητρίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 23, 149–154. <https://doi.org/10.12681/dchae.349>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μολυβδόβουλλα με απεικόνιση σκηνής από το βίο
του Αγίου Δημητρίου

Ιωάννα ΚΟΛΤΣΙΔΑ-ΜΑΚΡΗ

Τόμος ΚΓ' (2002) • Σελ. 149-154

ΑΘΗΝΑ 2002

ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΑ ΜΕ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΣΚΗΝΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τα τελευταία χρόνια έχει αποδειχθεί ότι η συστηματική μελέτη της εικονογραφίας των μολυβδόβουλλων εμπλουτίζει σημαντικά τις γνώσεις μας για τη ζωγραφική των μεγάλων έργων της μέσης βυζαντινής περιόδου, εικόνων και τοιχογραφιών. Οι χαράκτες συνήθιζαν να απαθανατίζουν επάνω στα βουλλωτήρια, με τα οποία οι Βυζαντινοί σφραγίζαν την αλληλογραφία τους, δημοφιλείς εικόνες σύμφωνα πάντα με τις προτιμήσεις των πελατών τους. Με τον τρόπο αυτό διασώθηκαν έως τις ημέρες μας αντίγραφα αυτών των εικόνων, που είτε είναι εντελώς άγνωστα είτε ελάχιστα γνωστά από άλλες σύγχρονες πηγές. Ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί μια σκηνή από το βίο του αγίου Δημητρίου, την οποία εντοπίσαμε σε τρία μολυβδόβουλλα χρονολογούμενα στο 10ο αιώνα, εκ των οποίων τα δύο απόκεινται στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών¹ και το τρίτο στη Συλλογή του Κέντρου Βυζαντινών Σπουδών Dumbarton Oaks στην Ουάσινγκτον². Πρόκειται για τη σκηνή της ευλογίας του αγίου Νέστορος από τον άγιο Δημήτριο μέσα στη φυλακή, λίγο πριν από την πάλι του πρώτου με το μονομάχο Λυαίο.

Σύμφωνα με το γνωστό θρύλο, ενώ ο Λυαίος, ευνοούμενος μονομάχος του αυτοκράτορα Γαλέριου Μαξιμιανού, εισέρχεται στο στάδιο για να μονομαχήσει με τον Νέστορα, νεαρό χριστιανό, φίλο του Δημητρίου, ο Νέστορα επισκέπτεται τον Δημήτριο, που βρίσκεται ήδη στη φυλακή, και ζητεί τη βοήθειά του. Ο Δημήτριος τον

ευλογεί και προφητεύει τη νίκη του, αλλά και το επικείμενο μαρτύριό του. Πράγματι, ο Νέστορ κατά τη διάρκεια της μονομαχίας επικαλείται τον Χριστό και σκοτώνει τον Λυαίο. Τότε ο Μαξιμιανός, έξαλλος, τον κατηγορεί για συνέργεια σε μαγεία και τον αποκεφαλίζει. Ο Δημήτριος θεωρείται υπαίτιος για το θάνατο του Λυαίου και εκτελείται. Η ανωτέρω σκηνή της ευλογίας περιγράφεται ως εξής στο δεύτερο μαρτυρολόγιο (*Passio altera*) του αγίου Δημητρίου: *ἐκδραμῶν (ὁ Νέστωρ) ἐν ᾧ ἐφνύλαττετο τόπω (ὁ Δημήτριος) καὶ πεσῶν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔλεγεν· Δοῦλε τοῦ Θεοῦ Δημήτριε, βούλομαι τῷ Λυαίῳ μονομαχῆσαι, ἀλλ' εὖξαι μοι τὸν Χριστὸν ὀνομάσας. Ὁ δὲ ἅγιος ποιήσας τὴν τοῦ Χριστοῦ σφραγίδα εἰς τε τὸ μέτωπον καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀπέλυσεν αὐτὸν εἰρηκῶς. Καὶ τὸν Λυαῖον νικήσεις, καὶ ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσεις³.*

Ὅπως δηλώνουν οι επιγραφές στους οπισθότυπους, το μεν μολυβδόβουλλο της Συλλογής του Dumbarton Oaks ανήκει στον Κλήμεντα, βασιλικό σπαθάριο και κομμερκιάριο Θεσσαλονίκης (Εικ. 1), τα δε του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών ανήκουν στον Σταυράκιο, βασιλικό σπαθαροκανιδιάτο, πρωτονοτάριο και κομμερκιάριο Θεσσαλονίκης (Εικ. 2), και στον Κοσμά, σπαθροκουβικουλάριο και πρωτονοτάριο αντίστοιχα (Εικ. 3). Η επιγραφή στο τελευταίο μολυβδόβουλλο, το οποίο είναι αδημοσίευτο, έχει ως εξής: *ΚΟСМΑ / СΙΠΑΘΑΡ Ρ/ΛΑΠΙΟ-ΚΟΙ / .SANOТ (=Κοσμά σπαθαρο(σκου)β(ικου)λαρίο κοι-*

1. Κ.Μ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντινά μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Αθήνα 1917, αριθ. 7 (στο εξής: Κωνσταντόπουλος). G. Schlumberger, *Mélanges d'archéologie byzantine*, Παρίσι 1895, αριθ. 30 (αμφότεροι οι συγγραφείς περιγράφουν τη σκηνή ως παριστάνουσα τον άγιο Δημήτριο ευλογούμενο από τη Θεοτόκο). *Προσκτήματα Νομισματικοῦ Μουσείου Αθηνών ἐτους 1931*, Δωρεά Μπενάκη, αριθ. Ευρ. ΔΗ' 10/1931. 2. J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, 1-3, 1991, 1994, 1998,

Washington, D.C. 1, αριθ. 18.37 (στο εξής: *DOSeals*).

3. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrios et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I-II, Παρίσι 1978-1980. *Άγίου Δημητρίου θαύματα. Οί Συλλογές Ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καὶ Ἀνωνύμου. Ὁ βίος, τὰ θαύματα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου* (εἰσαγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια: Χαράλαμπος Μπακιρτζής, μτφρ. Ἀλόη Σιδέρη), Θεσσαλονίκη 1997, Δεύτερο μαρτυρολόγιο, κεφ. ζ', σ. 40-41, όπου οι παραπομπές (στο εξής: *Θαύματα*).

Εικ. 1. Μολυβδόβουλλο του Κλήμεντος, βασιλικού σπαθαρίου και κομμερκαρίου Θεσσαλονίκης. Dumbarton Oaks Collection, Fogg 1775 (DOSeals, 1, αριθ. 18.37).

Εικ. 3. Εκμαγείο από το μολυβδόβουλλο του Κοσμά, σπαθαροκουβικουλαρίου, κοιτωνίτη (;) και πρωτονοταρίου. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο (ΑΗ10/1931).

Εικ. 2. Εκμαγείο από το μολυβδόβουλλο του Σταυρακίου, βασιλικού σπαθαροκανδιάτου, πρωτονοταρίου και κομμερκαρίου Θεσσαλονίκης. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο (Κωνσταντόπουλος, αριθ. 7).

[τ(ωνίτη)] (;) (καί) (πρωτο)νοτ(αρίω). Η ανάγνωση είναι αβέβαιη ως προς τα τρία τελευταία γράμματα του τρίτου στίχου, όπου δηλώνεται ένα ακόμα αξίωμα του κατόχου, πιθανώς του κοιτωνίτη.

Η απεικόνιση της σκηνης είναι σχεδόν πανομοιότυπη στα μολυβδόβουλλα του Κλήμεντος και του Σταυρακίου, όπου οι άγιοι Νέστωρ και Δημήτριος εικονίζονται αντωπί. Στο αριστερό άκρο ο Νέστωρ με την κεφαλή γυρισμένη προς τα εμπρός και ελαφρά σκυμμένη προς τον δεξιό, κατά μέτωπον ιστάμενο Δημήτριο. Ο Νέστωρ φορεί κοντό χιτώνα, διακοσμημένο στο ύψος των μηρών με ένα μικρό αστερίσκο. Ακουμπά το δεξί χέρι στη λαβή του ξίφους του, που είναι στηριγμένο στο έδα-

φος (το ξίφος διακρίνεται καλύτερα στο μολυβδόβουλλο της Συλλογής του Dumbarton Oaks, και μόλις διαγράφεται στο μολυβδόβουλλο του Νομισματικού Μουσείου), και ανασηκώνει το αριστερό σε στάση δέησης προς τον Δημήτριο, ο οποίος τον ευλογεί με το δεξί χέρι, και στο αριστερό κρατεί λοξά δόρυ. Ο Δημήτριος φορεί ποδήρη χιτώνα και μιάτιο. Στο μολυβδόβουλλο του Νομισματικού Μουσείου διαβάζεται στο πεδίο δεξιά η επιγραφή: [Ο ΑΓΙΟ]C ΔΕΜ, στο μέσον διακρίνεται το γράμμα Ν, αρχικό του ονόματος του Νέστορος και με δυσκολία ένα δεύτερο γράμμα, ίσως Ε ή C, κάτω από τα χέρια των αγίων. Στο μολυβδόβουλλο της Συλλογής του Dumbarton Oaks οι επιγραφές που δηλώνουν τα ονόματά τους είναι δυσδιάκριτες.

Η παράσταση διαφοροποιείται κάπως στο δεύτερο μολυβδόβουλλο του Νομισματικού Μουσείου, όπου οι μορφές των αγίων παραμένουν στην ίδια θέση (δεξιά ο Δημήτριος και αριστερά ο Νέστωρ), εικονίζονται όμως μέχρι τη μέση. Ο Δημήτριος κρατεί και εδώ δόρυ στο αριστερό χέρι και ευλογεί τον Νέστορα με το δεξί, ο οποίος δεν σκύβει την κεφαλή, δεν φέρει όπλα, μόνο υψώνει τα χέρια σε στάση δέησης. Οι επιγραφές των ονομάτων στο πεδίο είναι αρκετά δυσανάγνωστες, διακρίνονται ωστόσο δεξιά τα γράμματα Ο Α και Γ με σύμβολο συντομογραφίας, δηλαδή Ο ΑΓ(ΙΟC), ενώ το όνομα του Δημητρίου είναι πιθανότατα εκτός πεδίου, δεξιά της κεφαλής του. Στο αριστερό άκρο διακρίνονται, επίσης σε κατακόρυφη διάταξη, τα γράμματα Ο ΑΓ(ΙΟC) ΝΕ(CΤΩΡ).

Η σκηνή είναι γνωστή στην εικονογραφία από τα κατώτερω κατά χρονολογική σειρά παρατιθέμενα μνημεία, όλα μεταγενέστερα των μολυβδοβούλλων:

1. Αργυρό, επιχρυσωμένο κιβωτίδιο στη μονή Βατοπεδίου⁴ (Εικ. 4), που χρονολογείται στα μέσα του 12ου αιώνα. Το κιβωτίδιο αποτελεί μικρογραφία της σαρκοφάγου που βρισκόταν στο περίφημο κιβώριο του βυζαντινού ναού του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και περιείχε το σώμα του αγίου. Η παράσταση κοσμεί την κάτω στενή πλευρά του κιβωτιδίου. Ο Δημήτριος κάθεται αριστερά, στραμμένος προς δεξιά, και τείνει το χέρι σε σχήμα ευλογίας προς τον ιστάμενο εμπρός του Νέστορα, ο οποίος φορεί στρατιωτικό ένδυμα, δηλαδή βραχύ χιτώνα και διακοσμημένο θώρακα. Επάνω από το θώρακα φέρει χλαμύδα πορπούμενη στο δεξιό ώμο, η οποία πέφτει προς τα πίσω. Ο Νέστωρ τείνει το δεξί χέρι προς τον Δημήτριο, ενώ στο αριστερό κρατεί δόρυ.

2. Τοιχογραφία στη Μητρόπολη (ναός Αγίου Δημητρίου) του Μυστρά, που χρονολογείται μετά το 1262⁵ (Εικ. 5). Η παράσταση μοιάζει με του κιβωτιδίου, αλλά εδώ ο Νέστωρ φέρει πλήρη στρατιωτική εξάρτυση, δηλαδή, εκτός από την πανοπλία και το δόρυ, κρατεί στο αριστερό χέρι ασπίδα στηριζόμενη στο έδαφος.

3. Μικρογραφία χειρογράφου στον κώδικα gr. Th. F1 στη Βιβλιοθήκη Bodleian της Οξφόρδης, χρονολογούμενη μεταξύ 1322 και 1340 (φ. 54ν και 55Γ), όπου εικονίζονται πέντε ακόμα σκηνές από το βίο του αγίου Δημητρίου⁶ (Εικ. 6). Το χειρόγραφο έγινε στη Θεσσαλονίκη δι' εξόδων του δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου Αγγέλου Δούκα και πιθανότατα αφιερώθηκε στο ναό του μεγαλομάτυρος⁷. Η μικρογραφία περιλαμβάνει και τη σκηνή της θανάτωσης του σκορπίου⁸, η οποία σε άλλα μνημεία παριστάνεται ανεξάρτητη. Ο Δημήτριος είναι και εδώ καθισμένος αριστερά, ενώ ο Νέστωρ εικονίζεται στο δεξί άκρο της παράστασης, ενδεδυμένος απλό ποδήρη χιτώνα. Η απεικόνιση του Νέστορος με απλό ένδυμα βρίσκεται πλησιέστερα προς την αγιολογική παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο Νέστωρ ήταν «ἐκ τοῦ δήμου», δηλαδή πολίτης και όχι στρατιωτικός⁹, και, σύμφωνα με την άποψη του Ανδρέα Ευγγόπουλου, πρόκειται για εικονογραφική παράδοση, η οποία πιθανότατα επιχωρίαζε στη Θεσσαλονίκη.

4. Τοιχογραφίες στον Άγιο Δημήτριο στο Ρεέ και στην

Εικ. 4. Αργυρό επιχρυσωμένο κιβωτίδιο στη μονή Βατοπεδίου. Η σκηνή της ευλογίας του αγίου Νέστορος (ΑΕ 1936, πίν. Β, εικ. 3).

Εικ. 5. Τοιχογραφία στον Άγιο Δημήτριο (Μητρόπολη) του Μυστρά. Η σκηνή της ευλογίας του αγίου Νέστορος.

4. Α. Ευγγόπουλος, Βυζαντινόν κιβωτίδιον μετά παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ΑΕ 1936, σ. 101-136.

5. Μ. Χατζηδάκης, Νεώτερα γὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τέχνη τῆς Μητροπόλης τοῦ Μυστρά, ΔΧΑΕ Θ' (1977-79), σ. 143-179. Ευχαριστώ τη Διευθύντρια της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κα Αιμιλία Μπακούρου για την παραχώρηση της φωτογραφίας (Εικ. 5).

6. Α. Ευγγόπουλος, Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 21-22, πίν. ΙΙ, φ. 54ν (στο ἐξῆς: Ευγγόπουλος).

7. Ευγγόπουλος, σ. 17.

8. Θαύματα, σ. 38.

9. Φώτιος, ΡG 104, 104.

Εικ. 6. Βιβλιοθήκη Bodleian της Οξφόρδης. Κώδικας gr. Th. Fl. Η σκηνή της ευλογίας του αγίου Νέστορος (Ξυγγόπουλος, πίν. II, φ. 54v).

Dečani της Σερβίας, χρονολογούμενες περί τα μέσα του 14ου αιώνα¹⁰. Και στις δύο τοιχογραφίες ο άγιος Δημήτριος εικονίζεται αριστερά και ευλογεί τον δεξιά προσκλίνοντα Νέστορα, επιθέτοντας το δεξί χέρι στην κεφαλή του. Στο Peć ο Νέστορ εικονίζεται με πανοπλία, ενώ στην Dečani με χιτώνα.

5. Μεταβυζαντινή εικόνα του 16ου αιώνα με την παράσταση του αγίου Δημητρίου και σκηνές από το βίο του. Βρίσκεται στο ναό της Αγίας Ελένης στη συνοικία του Κάστρου Χώρας Μυκόνου¹¹ (Εικ. 7). Ο Δημήτριος εικονίζεται όρθιος αριστερά και επιθέτει κλειστό βιβλίο, πιθανότατα ευαγγέλιο, στην κεφαλή του Νέστορος, ο οποίος γονατίζει μπροστά του με τα χέρια σε στάση δέησης. Η σύνθεση παρουσιάζεται εδώ διαφοροποιημένη σε σχέση με τα προηγούμενα μνημεία, στα οποία ο Δημήτριος εικονίζεται καθήμενος να ευλογεί με το δεξί χέρι τον Νέστορα, που κλίνει προς αυτόν. Ο Ξυγγόπου-

λος αναφέρει ότι πρόκειται περί αντιγραφής άγνωστου προτύπου ή περί νέας δημιουργίας του ζωγράφου.

Εάν επιχειρήσουμε να συγκρίνουμε την παράσταση των μολυβδοβούλλων, χρονολογικά προγενέστερη, με των λοιπών μνημείων διαπιστώνουμε τα εξής:

1. Ο άγιος Δημήτριος παριστάνεται με πολιτική ενδυμασία σε όλες τις εξεταζόμενες παραστάσεις, στα μολυβδοβούλλα όμως κρατεί λοξά δόρυ. Η απεικόνιση αυτή είναι περίεργη και μοναδική στην εικονογραφία του αγίου, διότι η παρουσία του δόρατος πάντοτε σχετίζεται με την παράσταση του αγίου ως στρατιώτου. Είναι

10. G. Subotić, *The Church of St Demetrius in the Patriarchate of Peć*, Βελιγράδι 1964, πίν. 48. B.P. Petković, *Dečani*, Βελιγράδι 1941, πίν. CCC.

11. Ξυγγόπουλος, σ. 35, 37 και πίν. VI.

μήπως το δόρυ που δίνει ο Δημήτριος στον Νέστορα ως προτροπή για τη μονομαχία; Η υπόθεση παρουσιάζει ενδιαφέρον και είναι ερευνητέα, διότι η χειρονομία αυτή δεν αναφέρεται στους Βίους.

2. Η εικόνα της Μυκόνου, αν και πολύ μεταγενέστερη, είναι η μόνη που παρουσιάζει τον Δημήτριο όρθιο, όπως στα μολυβδόβουλλα, σε διαφορετική όμως θέση, αριστερά και όχι δεξιά της παράστασης. Σε όλα τα υπόλοιπα μνημεία ο Δημήτριος εικονίζεται καθισμένος.

3. Ο Νέστωρ φορεί στρατιωτικό ένδυμα και φέρει όπλα στην παράσταση του κιβωτιδίου, στις τοιχογραφίες του Μυστρά και του Ρεά, ενώ στο χειρόγραφο της Οξφόρδης, στην τοιχογραφία της Dečani, στην εικόνα της Μυκόνου και στα μολυβδόβουλλα είναι ενδεδυμένος με απλό χιτώνα και μάλιστα στα δύο εκ των τριών ο χιτώνας είναι κοντός και διακοσμημένος με αστέρι στο ύψος των μηρών.

4. Ο Νέστωρ προσκλίνει προς τον Δημήτριο στις παραστάσεις των δύο μολυβδοβούλλων και στις τοιχογραφίες του Μυστρά και της Σερβίας, ενώ στο τρίτο μολυβδόβουλλο παριστάνεται σε όρθια στάση και δεόμενος, ενώ στην εικόνα της Μυκόνου είναι γονυπετής. Όρθιος απεικονίζεται και πάλι στο κιβωτίδιο του Βατοπεδίου και στη μικρογραφία της Οξφόρδης.

5. Ο Δημήτριος επιθέτει το δεξί χέρι σε σχήμα ευλογίας στο κεφάλι του Νέστορος στα δύο μολυβδόβουλλα και στις τοιχογραφίες της Σερβίας, στην εικόνα της Μυκόνου επιθέτει ευαγγέλιο, ενώ στο τρίτο μολυβδόβουλλο και στα υπόλοιπα μνημεία ευλογεί τον Νέστορα από απόσταση.

Ωστόσο, η περιγραφή της συγκεκριμένης σκηνής από τον Διονύσιο τον εκ Φουρνά στην *Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης* είναι διαφορετική: *Ὁ ἅγιος Νέστωρ γονατιστός, ἔχων ὑψωμένα τὰ χέρια κι ἔμπρὸς αὐτοῦ λουτρὸν καὶ ἀπὸ τὸ παράθυρον τοῦ λουτροῦ ὀλίγο φαινόμενος ὁ ἅγιος Δημήτριος εὐλογεῖ αὐτόν*¹². Ασφα-

Εικ. 7. Εικόνα στο ναό της Αγίας Ελένης, κάστρο Χώρας Μυκόνου. Η σκηνή της ευλογίας του αγίου Νέστορος (Ξυγούπουλος, πίν. VI).

λώς η περιγραφή αυτή πλησιάζει περισσότερο προς τη γραπτή παράδοση, κατά την οποία ο Δημήτριος φυλάκιστηκε στα δημόσια λουτρά της Θεσσαλονίκης¹³.

Με βάση, λοιπόν, τις ανωτέρω παρατηρήσεις καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα μολυβδόβουλλα του 10ου αιώνα διασώζουν δύο πρώιμες παραστάσεις της σκηνής της ευλογίας του Νέστορος από τον άγιο Δημήτριο, άγνωστες από άλλες πηγές. Συνεπώς, αυτά αποτελούν σημαντική μαρτυρία για την ύπαρξη αρχαιότερων εικονογραφικών προτύπων του επεισοδίου από τα μέχρι σήμερα γνωστά. Το γεγονός μάλιστα ότι τα δύο από τα τρία μολυβδόβουλλα ανήκουν σε κομμεικιστές της Θεσσαλονίκης, ενισχύει την άποψη ότι αυτά αντιγράφουν βυζαντινή εικόνα, που πιθανότατα κοσμούσε το ναό του μεγαλομάρτυρα στη Θεσσαλονίκη και η οποία φαίνεται ότι ήταν δημοφιλής στους κύκλους αυτών των αξιωματούχων, που την τιμούσαν ιδιαίτερα.

12. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, σ. 185γ.

13. *Θαύματα*, σ. 38.

LEAD SEALS REPRESENTING A SCENE FROM THE LIFE OF ST DEMETRIUS

In the last few years it has been proved that the methodical study of the iconography of lead seals enriches considerably our knowledge of painting in the Middle Byzantine period, as far as frescoes and icons are concerned. On the lead seals, which the Byzantines used to seal their letters, the engravers copied popular icons, according to the choice of their clients. Thus, over the centuries, these lead seals have become the source of evidence of icons which were unknown or little known from other sources.

An interesting example is a scene from the life of St Demetrius, represented on three lead seals dated to the tenth century. Two of them belong to the Athens Numismatic Museum and the third to the Dumbarton Oaks Collection. This scene represents St Demetrius blessing St Nestor, his young Christian friend, before the latter's contest with the gladiator Lyaius. According to the well-known legend, while Lyaius, the favourite gladiator of Emperor Galerius Maximianus, entered the arena to fight Nestor, the latter visited the imprisoned Demetrius and asked for his help. Demetrius blessed him and predicted his victory, but also his forthcoming martyrdom. Thus, Nestor invoked Christ during the fight and killed Lyaius. Maximianus, outraged at this outcome, accused Nestor of witchcraft and cut off his head. Demetrius was considered to be the cause of Lyaius' death and was therefore executed.

The aforementioned scene is known from the iconography of the following monuments, all dated to a period later than that of the lead seals:

- a) Gilded silver casket in the Vatopedi monastery, Mt Athos, dated to the mid-twelfth century.
- b) Wall-painting in the Metropolis of Mystras (St Demetrius), dated after 1262.
- c) Miniature in the manuscript codex gr. Th. F1, in the Bodleian Library, Oxford dated between 1322 and 1340.
- d) Two wall-paintings in the churches of St Demetrius at Peć and Dečani in Serbia, of the mid-fourteenth century.
- e) A Postbyzantine icon of the sixteenth century in Mykonos depicting St Demetrius and scenes of his life.

From examining these monuments we conclude that the tenth-century lead seals preserve two early representations of this particular scene from the life of St Demetrius, which are unknown from other sources. They certainly constitute significant evidence of the existence of older iconographic models of this episode. The fact that two of the three lead seals belonged to high dignitaries of Thessaloniki (*kommerkiarioi*) supports the idea that these seals copy a Byzantine icon located in the church of St Demetrius in that city, which seems to have been very popular in the circle of the *kommerkiarioi*.